

Stan wiedzy w Polsce w zakresie współczesnych migracji zagranicznych, ze szczególnym uwzględnieniem badań migracji poakcesyjnych

1. Wprowadzenie

Dziesięć lat po rozszerzeniu Unii Europejskiej (UE) o Polskę i inne kraje Europy Środkowo-Wschodniej (EŚW) można podtrzymać tezę Mirjany Morokvasic (2004) o „zakorzenieniu w mobilności” (*settled in mobility*), zwłaszcza społeczeństwa polskiego, co sugeruje, że mobilność stała się immanentną cechą społeczną, którą interesują się przedstawiciele wielu dyscyplin naukowych. Stephen Castles, Hein de Haas i Mark J. Miller w piątej edycji *Age of Migration* (2013) pokazują, że migracje czasowe i cyrkulacyjne w pierwszym dziesięcioleciu XXI wieku osiągnęły punkt kulminacyjny i stały się bardziej płynne, mniej określone ze względu na nieograniczoność czasu pobytu w wielu miejscach docelowych. Nie da się ukryć, że począwszy od 2000 roku, problematyka migracji w obrębie różnych dyscyplin¹ przeżywa swoisty boom badawczy (parafrazując Stevena Vertoveca 2007²). Można nawet mówić, że tak silna obecność kwestii migracyjnych lokuje ten obszar studiów pomiędzy dyscyplinami (interdyscyplinarność/transdyscyplinarność), tworząc studia migracyjne, których wartością jest przyglądanie się problemom badawczym *per se*, a nie przez teoretyczne i metodologiczne okulary danej dyscypliny. W ostatniej dekadzie za przykład takiego podejścia należy uznać powstanie międzynarodowych, interdyscyplinarnych sieci badań migracyjnych, np. największej z nich: IMISCOE RN

¹ Dzisiaj mówi się o socjologii migracji, antropologii migracji, ekonomii migracji itd.

² Vertovec (2007) w swoim tekście odnosi się do boomu w antropologii migracji.

(Integration, Migration and Social Cohesion Research Network)³, ale także Metropolis, Migration Information Source, European Migration Network, European Urban Knowledge Network, Migration Policy Group. Do tej listy można również dodać raportowanie w ramach sieci SOPEMI-OECD, które jest najstarszą formą integracji międzynarodowych ekspertów migracyjnych różnych dyscyplin, powstała w XX wieku.

Przykładami boomu badań migracyjnych w obrębie określonych dyscyplin są komitety badań migracyjnych w międzynarodowych towarzystwach naukowych, takich jak European Sociological Association, International Sociological Association, International Anthropological Association. Pokazuje to wzrost znaczenia badań nad migracjami – głównie w Europie, ale także na świecie.

Celem tego rozdziału jest refleksja i przegląd stanu badań migracyjnych w Polsce, ze szczególnym uwzględnieniem okresu po wejściu Polski do UE w maju 2004 roku, w kontekście badań nad migracjami prowadzonych w Europie i na świecie. Rozdział składa się z czterech integralnie ze sobą powiązanych części. Pierwsza to wprowadzenie, w którym zakreślony został obszar badań i studiów migracyjnych, druga to przegląd stanu wiedzy w zakresie badań migracyjnych i integracyjnych w Europie i na świecie, trzecia to przegląd stanu wiedzy na temat badań nad migracjami w Polsce, zwłaszcza w okresie poakcesyjnym, na tle badań europejskich i globalnych. Ostatnia część jest poświęcona wyzwaniom i szansom badań migracyjnych w Polsce w relacji do bieżących dyskursów naukowych: (1) w sferze „poza etnicznymi okularami” (w roli paradygmatu metodologicznego); (2) „społeczeństwa postmigracyjnego” (w roli paradygmatu koncepcyjno-teoretycznego); oraz (3) realizowania badań migracyjnych na potrzeby „polityk opartych na wiedzy” (*evidence based policy*).

2. Stan wiedzy w zakresie badań migracyjnych i integracyjnych w Europie i na świecie

W tej części rozdziału uwzględnionych zostanie kilka najważniejszych przeglądów badań migracyjnych: (1) Thomasa Faista, *Towards*

³ Jeśli chodzi o polskie ośrodki badań migracyjnych, to Ośrodek Badań nad Migracjami Uniwersytetu Warszawskiego należy do IMISCOE RN od 2007 roku.

a Political Sociology of Transnationalisation. The State of the Art in Migration Research (2004); (2) Peggy Levitt, *Transnational Migration. Taking Stock and Future Directions* (2001); (3) Rinusa Penninx i współautorów (2008), *Migration and Integration in Europe. The State of Research*; (4) przygotowane w 2007 roku dla OECD opracowanie: *Gaining from Migration. Towards a New Mobility System* (Dayton-Johnson i in. 2007). Same tytuły tych przeglądów badań poświęconych migracjom sugerują co najmniej trzy perspektywy: perspektywę kraju przyjmującego, perspektywę ponadnarodową Unii Europejskiej oraz perspektywę transnarodową. Warto też zauważyć, że w światowym przeglądzie badań migracyjnych jest niedobór analiz uwzględniających perspektywę krajów wysyłających. W Europie taką próbę podjęli w tym samym czasie uczeni z Albanii (Vulnettari 2007) i Polski (Kicinger, Weinar 2007)⁴.

Problematyka obecności migrantów w społeczeństwach przyjmujących i zmiany w ich postrzeganiu – jako nie tylko pracowników, ale też aktywnych uczestników życia społecznego: miast, sąsiedztw, szkół, miejsc użyteczności publicznej itd. – oraz intensywność transnarodowych kontaktów migrantów dominują we współczesnych studiach migracyjnych, jeśli ujmie się je globalnie.

Levitt (2001) i Faist (2004) pokazują rosnące znaczenie badań nad przestrzenią transnarodową w różnych częściach świata: Levitt w przypadku migracji do USA, Faist w przypadku migracji europejskich, które wpisują się w szerszą perspektywę badań nad procesami globalizacyjnymi. Oboje mówią, że od lat 90. XX wieku nastąpiło przesunięcie paradygmatu w badaniach migracyjnych – od paradygmatu skoncentrowanego na jednej z perspektyw: państwa przyjmującego, w mniejszym stopniu państwa wysyłającego, do koncentracji na przestrzeni pomiędzy nimi. Sugeruje to także zmianę podejścia do badań nad migracjami powrotnymi, które również stają się płynne, zawieszane między miejscem przyjmującym a wysyłającym, nie oznaczają już ruchów z punktu A do punktu B i powrotu do A. Faist zwraca uwagę, że transnarodowość nie jest zjawiskiem nowym. O istocie więzi transnarodowych pisali już William I. Thomas i Florian Znaniecki (1976, wyd. oryg. 1918–1922). Zmieniły się tylko techniki podtrzymywania transnarodowych więzi. Dzisiaj kontakty transnarodowe są dużo

⁴ Oba opracowania powstały z inspiracji IMISCOE RN.

bardziej intensywne, a telefony komórkowe i Skype stały się „klejem, spoiwem transnarodowości” (Vertovec 2012). Według Faista kolejna faza w badaniach nad transnarodowością odnosi się do konceptualizacji oraz pomiaru transnarodowości i obejmuje okres od połowy lat 90. XX wieku, przy czym w ujęciu socjologicznym okres ten wiązał się z badaniami transnarodowych społeczności, praktyk życia codziennego migrantów, a w ujęciu nauk politycznych – z badaniami nad aktywnością rządów państw wysyłających w odniesieniu do diaspory czy partycypacją polityczną migrantów w miejscach przyjmujących. Faist (2004: 335) zauważa, że w porównaniu z analizami praktyk transnarodowych migrantów sfera polityczna nie doczekała się jeszcze podobnie szerokiej i systematycznej refleksji naukowej. Ostatnią fazę badań nad transnarodowością Faist widzi w studiach nad relacjami między władzą państwa, *demos* i terytorium państwa, które odnosi do „kurczenia się przestrzeni społecznej”. Faist (2000) twierdzi, że nie ma jednej spójnej teorii transnarodowości, a przestrzenie przepływów powinny być badane z różnych perspektyw, przy wykorzystaniu dostępnego różnorodnego instrumentarium metodologicznego.

W swoim przeglądzie badań migracyjnych Faist (2004) koncentruje się na poziomie makro i mezo, czyli na perspektywie państwa, narodu, terytorium, transnarodowości, a także na ujęciu politologicznym. Z kolei Levitt (2001) odnosi się do poziomu mikro, a więc do praktyk, działań i strategii transnarodowych migrantów.

Levitt (2001) zajmuje się zarówno indywidualnymi, jak i zinstytucjonalizowanymi formami transnarodowości migrantów: od praktyk życia codziennego, poprzez relacje społeczne, budowanie więzi, do zorganizowanych form życia społecznego, religijnego, które sprzyjają utrzymywaniu transnarodowych praktyk w instytucjonalnych ramach. W swoim przeglądzie stanu badań nad transnarodowością autorka zauważa, że zainteresowanie badaczy tą problematyką jest bardzo duże⁵. Twierdzi jednak, że w badaniach tego obszaru za dużo uwagi poświęca się zmianie społecznej, postrzeganej jako efekt transnarodowych praktyk, a za mało – procesualności transnarodowych przestrzeni społecznych.

⁵ W tym celu powstało międzynarodowe czasopismo naukowe *Global Networks*, które bardzo szybko stało się jednym z 10 najważniejszych czasopism w studiach migracyjnych na świecie.

Dokonując przeglądu badań migracyjnych i integracyjnych, Rinus Penninx i współautorzy (2008)⁶ koncentrują się na perspektywie państwa przyjmującego i na poziomie ponadnarodowym UE, a punktem wyjścia są dla nich zmieniające się wzorce mobilności międzynarodowej, ich większa różnorodność (*super-diversity*, zob. Vertovec 2007) oraz „nowa geografia mobilności”, zwłaszcza po rozszerzeniu UE w 2004 roku. Autorzy zauważają również zmiany w podejściu do polityk migracyjnych i integracyjnych w państwach przyjmujących oraz na poziomie ponadnarodowym UE. Nasilenie zróżnicowanych form migracji spowodowało, że społeczeństwa przyjmujące zaczęły sięgać po bardziej zróżnicowane instrumenty polityk migracyjnych i integracyjnych, które odnoszą się do zarządzania migracją i tworzenia prawa w tym zakresie. Wobec nasilenia i zróżnicowania strumieni migracyjnych zaczęły się także zmieniać postawy społeczne wobec nadawania obywatelstwa i dostępu do systemów zabezpieczeń społecznych. Autorzy zauważają, że począwszy od lat 90. XX wieku, zwłaszcza od czasu nasilonego rozwoju polityk i instrumentów UE w tym zakresie, nastąpił rozwój międzynarodowych badań migracyjnych, który charakteryzuje się: (1) rosnącą liczbą badaczy i instytucji naukowych zajmujących się migracjami; (2) wzrostem liczby produktów naukowych: książek, raportów, repozytoriów danych, systemów ich gromadzenia; (3) wzrostem liczby badań migracyjnych sterowanych przez instytucje finansujące te badania (przodują badania *policy-driven*; badania podstawowe pozostają w tyle, choć niedawne inicjatywy, np. NORFACE, sprzyjają finansowaniu także badań podstawowych); (4) rozszerzającymi się możliwościami komunikowania i promocji wyników badań na międzynarodowych forach naukowych, np. wspomnianych i wymienionych we wprowadzeniu forach międzynarodowych sieci badawczych oraz w komitetach międzynarodowych organizacji naukowych. Autorzy wymieniają kilka najważniejszych obszarów tematycznych, na których – ich zdaniem – koncentrują się współczesne badania migracyjne: międzynarodowe przepływy migracyjne i regulacje,

⁶ Rinus Penninx założył sieć IMISCOE i do kwietnia 2014 roku ją koordynował. Do stanu badań migracyjnych i integracyjnych odniósł się również w swoim wykładzie pożegnalnym na zakończenie kariery naukowej: *Research on Migration and Integration in Europe: Achievements and Lessons*, który wygłosił na Uniwersytecie Amsterdamskim 29 sierpnia 2012 roku.